ग्रामीण आदिवासी स्त्रियांच्या आरोग्याच्या समस्या-एक अध्ययन

संशोधक विद्यार्थी

डॉ. साहेब दत्ता हनमंते

स्वा.रा.ती.म.विद्यापीठ, नांदेड

प्रस्तावना :

भारतीय समाज हा विविधतेने नटलेल्या देश आहे. त्या विविधतेने नटलेल्या देशात अनेक जाती, धर्म व पंथाचे लोक वास्तव्य करतांना आढळून येतात. आपल्या भारतीय समाजामध्ये प्रामुख्याने तिन समुदाय आढळतात. ग्रामीण समुदाय, शहरी समुदाय व आदिवासी समुदाय असे तीन ग्रामीणसमुदाय, शहरी समुदाय व आदिवासी समुदाय असे तीन समुदाय आपणास पहावयास मिळतात. त्या समुदायाच्या समस्या ह्या वेगवेगळ्या असतात. ग्रामीण स्त्रीच्या समस्या ह्या वेगळ्या आहेत. तर शहरी स्त्रिच्या समस्या वेगळ्या आहेत, तर आदिवासी स्त्रियांच्या समस्या ह्या वेगळ्या आहेत. आदिवासी स्त्रियांच्या आरोग्यावर परिणाम पडत असतो.

आल्मा आटा येथे १९७८ मध्ये भरलेल्या जागतिक आरोग्य परिषदेमध्ये इ.स. २००० पर्यंत सर्वाना आरोग्य ही घोषणा करण्यात आली. आणि विकासनशील भारत देशाने सुध्दा या घोषणेला आपले लक्ष मानुन त्या दृष्टिने प्रयत्न करण्यास सुरुवात केली. संपूर्ण भारतात आरोग्य विषयक समस्या आढळत असल्या तरी मागासलेल्या दुर्गम अशा भागात या समस्या मोठ्या प्रमाणावर आहेत. या ठिकाणी आदिवासी ह्या स्त्रियांना काही आरोग्य विषयक समस्यांकडे लक्ष वेधलेले आहे.

भारतातील आदिवासीच्या संस्कृतीकरणाचे स्तर भिन्न-भिन्न असुन त्यानुसार त्यांच्या जिवन पध्दतीत आणि समस्या मध्ये ही फरक आढळतो. काही आदिवासीचे आधुनिकीकरण झालेले असले तरी आज ही ज्यांचे भिन्न प्रकार असुन त्यानुसार त्यांचे प्रश्न ही वेगवेगळी आहेत. परधान, गोंड, कोलम, कोरकु, भिल्ल, अंध, अशा अनेक जमाती असुन त्यांच्यात अनेक उपजमाती आहेत. त्यापौकी काहींना अतिमागस करण्यात आले, असुन त्यांच्या संस्कृतीकरणाचा स्तर कनिष्ठ आहे व बाह्य जगाशी संपर्क पण कमी आहे. असे असले तरी कमी जास्त प्रमाणात सर्व स्तरातील आदिवासींच्या समस्यांचे मुळ, त्यांची निरक्षरता, अज्ञान, अंधश्रध्दा, दारिद्रय, आणि स्वच्छतेचा अभाव दिसून येते व तसेच भोळे भाबडे पना स्त्रियांमध्ये दिसुन येतो. त्यामुळे आदिवासी स्त्रियांच्या आरोग्याच्या समस्या निर्मान झाल्या आहेत.

जगभरातील एकुन ४५ टक्के बालमृत्यु प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्ष अपुज्या पोषणामुळे होतात. शिवाय निरोगी मुलांपेक्षा कमी वजनाच्या मुलामध्ये मृत्युदराचे प्रमाण दुप्पट आहे. पोषक घटकांमध्ये 'अ' जिवनसत्वाची कमतरता प्रतिकारशक्ती दुर्बल करते, ज्यामुळे वर्षाकाठी १० लाख मुले मृत्यु पावतात. या व्यतिरिक्त आकडे वारी नुसार ६०,००० गरोदर स्त्रिया एका वर्षात मरण पावतात, ज्याचे कारण रक्तातील लोहाची कमतरता आहे. याप्रमानेच गरोदर स्त्रियांमध्ये जाणवणारी फोलिक ऐसिडची कमतरता, २,५०,००० अर्भकांमध्ये जन्मत: दोष निर्माण करते. तर आयोडिनच्या कमतरतेमुळे निव्वळ ०.१५ बुध्दांक असलेली तब्बल १८० लाख अर्भके असल्याचे आढळून आले.

कुपोषित मुलीच्या बाबतीत होणारा प्रकार असा की या मुलीची वाढ नीट झाली नसल्याने त्यांच्या पैंगडावस्थेतही त्यांचे पोषण भरुन निघले नाही. याचे गंभीर परिणाम संपूर्ण आरोग्यावर होतात, मुख्यत्वे जेंव्हा त्या लहान वयात गरोदरपणाला सामोर जातात. अशा वाढ खुंटलेल्या मुलांना वा मातांना, बाळांना जन्म देताना किंवा त्यानंतरच्या काळात अनेक गुंतागुंतीला समोरे जावे लागते. शिवाय अशा माता समयपूर्व आणिकमी वजनाच्या बाळांना जन्म देतात गरोदर पणातिल कमी अंतर, वारंवार गर्भधारणाचा जोडीने कष्टाची शारिरीक कामे, अपुरा, आहार, आपुरी आरोग्यनिगा आणि भेदाभेद, त्यामुळे स्त्रियांच्या पोषणावर दुष्परिणाम संभावतात.

व्याख्या : जागतिक आरोग्य संघटना :

'आरोग्य म्हणजे शारीरीक, मानसिक, आणि सामाजिक दृष्टिकोणातुन सुस्थित अशी अवस्था होय नक्की रोग वा दुबळेपणा यांचा अभाव होय."

आदिवासी स्त्रियांच्या आरोग्याच्या समस्या :

आदिवासी भागातील ४९ टक्के महिलांचा शारीरीक निर्देशांक १८.५ पेक्षा कमी आहे. आणि कमालीच्या अशक्त आहेत. आदिवासीच्याआहारामध्ये प्रथिने, लोह, 'अ' जीवनसत्व 'ब' जिवनसत्वातिल रासायनिक घटक तसेच शक्ती देणारे घटक, चरबी यांच घटकाचे प्रमान कमी आहे. आदिवासी भागातील अनुसुचित जमातीमधील महिलांना अतिशय निकृष्ट प्रतिचे अन्न मिळत असल्यामुळे, कुपोशणाची समस्या गंभीर बनली आहे. सततच्या कुपोषणामुळे मुलांना व बालंना अनेक रोगांना बळी पडावे लागते.

आदिवासी महिलांमध्ये शिक्षणा चे प्रमाण कमी असल्यामुळे किंवा अज्ञान असल्यामुळे महिलांना अनेक औषध, उपहारांना तुटवडा पडतो. त्यामुळे, त्यांना अनेक रोगांना बळी पडावे लागते. अविकसितपणा असल्यामुळे, कुपोषण संस्र्गजन्य आजार, माता-बालक आरोग्य समस्या निर्माण होते. विशिष्ट वर्गात न मोडणारे आजार-सिकलसेल, आजार (हायपर, टेन्शन, मेटंल, स्टेस, व्यसनाधिनता) आदिवासी महिलांना आरोग्याची अपुरी सुविधा असल्यामुळे त्यांना अनेक रोगांना बळी पडावे लागते.

स्वयंपाक पाणी व इतर घरकाम मोलमजुरी, पशुपालन, डिंग गोळा करने, गरोदरपणा, बाळंतपणा-बालसंगोपन या तिहेरी बोज्यामुळे स्त्रियांच्या आहर विषयक गरजा जास्त आहे. २००५ मधील राष्ट्रीय कुटुंब आरोग्य पाहणी-३ (ग़क़्क़्क्ष़) नुसार बॉडी मास इंडेक्स (एग्क्ष) १८.५ पेक्षा कमी असलेल्या म्हणजेच कुपोषित असलेल्या स्त्रियांचे प्रमाण महाराष्ट्रातीत आदिवासी स्त्रियां मध्ये ४६ टक्के होते. पण अनेकदा शेण गोठ्ाचे काम शिवाय काबाडकष्टाचे काम मोलमजूरीचे काम, डिंग गोळा करने, पशु पालन करणे, असा वेगवेगळ्या कामाचा बोजा आदिवासी स्त्रियावर पडतो. त्यामुळे त्यांना योग्य तो आहार मिळत नाही. म्हणून त्यांच्यात आरोग्यावर प्रभाव पडतो. आदिवासी स्त्रियांच्या आहार विषयक गरजांकडे दुर्लक्ष होत असल्यामुळे त्यांच्यातील ॲनिमिया किंवा रक्तपांढरीतिल प्रमाणावरुन ही आधिक स्पष्ट पणे लक्षात येते की, मासिक पाळी, गरोदर पणा, बाळंतपण, स्तनपान या प्रत्येकामुळे स्त्रियांशी आहारातील लोहयुक्त पदार्थ, प्रथिने यांची गरज वाढते पण आदिवासी स्त्रियांना हे मिळत नाही. त्यांच्याकडे दुर्लक्ष केले जाते. आदिवासी स्त्रियांमध्ये हे अनुक्रमे ५५ टक्के व ५९ टक्के आहे. असे निर्देशित पाहणीवरुन दिसते. आदिवासी समुदायातिल स्त्रियांची आर्थिक पस्थितीती बेताची असते. त्यामुळे त्यांच्या पुरुषांना अनेक व्यसने दिसुन येतात. कारण त्यांना मानसिक त्रास व कौटुंबिक हिंसा सहन करावी लागते. दारुचे व्यसन वाढल्यामुळे अनेक कुटुंबाचे आर्थिक अडचणी म्हणून स्त्रियांवरचा कामाचा बोजा आणि मानसिक तान वाढते.

आदिवासी भागातील स्त्रियां ह्या डोंगरदज्या पर्वत, पठार व मौदानी भागात राहत असल्यामुळे, जंगली भागात अनेक प्राणी, असतात ते त्यांना चावतात. त्यांचा परिणाम त्यांच्या शरीरावर होतो त्यांना अनेक प्रकारचे त्वचा रोग गुप्त रोग होतात. करण आदिवासी स्त्री ही पावसात भिजते. ते आंघोळ करित नाहीत. त्यामुळे, त्यांना अनेक रोग् उद्भवू शकतात. त्यांच्याकडे अंधश्रध्दा, जास्त प्रमाणात आहे. देवी देवतांची पुजा अर्चा करतात. ते निसर्गाला देवता मानतात. त्यामुळे ते औषध उपचार करीत नाहीत. म्हणून त्यांना अनेक रोगांना बळी पडावे लागते.

२०१० च्या प्रसिध्द झालेल्या आकडेवारी नुसार भारतात माता मृत्युचे प्रमाण हे सर्वात जास्त आहे. कारण गरोदर स्त्रिकडे कुटुंबातील व्यक्तिचे दुलक्ष होते ८० टक्के पेक्षा आधिक स्त्रियांच्या शरीरात रक्ताचे प्रमाण कमी असते. स्त्री म्हणून तिने काय व किती खावे यावर पारंपारिक बंधने आहेत. उपास करणे, पोटाला लागेल त्या पेक्षा कमी खाने व घरातील पुरुष वर्गाचे जेवण झाल्या नंतरच जेवन करने. व अन्न वाया जावु द्यायचे नाही म्हणून तीच्या आरोग्यावर परिणाम पडतो. तिच्यावर औषध उपचार केला जात नाही. कारण आदिवासी जमातीमध्ये जादू टोण्याला, महाराज, साधु संताना महत्त्व दिले जाते. त्यामुळे ते औषध उपचार न घेता, दोरा, गंडा, नवस, उपवास, करतात. व त्यांचा टोेटमवादावर जास्त विश्वास असतो. कुटुंब नियोजनाच्या साधनाचा माराही स्त्री शरीरावर केला जातो. तिला स्वत:च्या शरीरावर हक्क नसतो. किती अपत्य व्हावीत मुले की मुली, मुलगी नकों ही धारना असते व तसेच बालविवाह, केला जातो बाल विवाहमुळे स्त्रियांमध्ये वारंवार गरोदरपणा, येतो त्यामुळे अपत्य होतात. ह्या अपत्या मुळे यांच्या शरीरावर परिणाम पडत असतो. म्हणून आदिवासी स्त्रिच्या अनेक रोगांना बळी पडावे लागते.

ज्या प्रमाणे प्रगत समाजात कायदा यंत्रना आहे. त्याच प्रमाणे अदिम समाजात ही त्यांची, प्रथा, परंपरा चालिरिती असतात. ते बंधनकारक आहेत. प्रथा परंपराचे पालन न करणाज्यांना शिक्षा पण दिली जाते. पण आजही कित्येक घटना अशा घडतात की, ज्यांच्या विरुध्द कोणतेच कायदे त्यांच्यात अस्तीत्वात नाहीत. त्यातील एक बाब ही आहे की, वेश्या वृत्तीवर कोणतेही विशेष बंधन नाही. किंवा कठोर शिक्षा नाही.

आदिवासी समुदाय शहरापासुन दूर व अलिप्त डोंगर दज्या खोज्यात राहतो. या समुदायातील काही व्यूक्तनी आधुनिक बाबींचा स्विकार केलेला असुन तर काही लोकांनी केला नाही. तरी पण येथे अनेक समस्या निर्माण

झाल्या आहेत. त्यातील एक समस्या आहे. वेश्यावृत्ती वेश्याव्यावसाय हा आज शहरी समाजाशी संपर्कात असलेल्या आदिवासी लोकांत मोठ्या प्रमाणात दिसतो. आदिवासीची आर्थिक स्थिती नाजुक असल्या कारणामुळे गरजा भागविण्यासाठी स्त्रियांना मजबुरीने वेश्या व्यवसाय स्विकारावा लागाते. यामुळे अनेक गुप्त रोग निर्माण होण्याची शक्यता असते. त्यामुळे त्यांच्या आरोग्यावर परिणाम होतो वा शारिरीक समस्या निर्माण होतात.

आदिवासी स्त्रियांच्या आरोग्य विषयक समस्याचा आढावा :

१. शारिरिक समस्या : चर्म रोग, गुप्तरोग, एड्स कैंन्सर इत्यादी.

२. अशुध्द पाण्यामुळे होणारे रोग: कॉलेरा, ग्ॅस्ट्रो, काविळ इत्यादी.

३. जिवन सत्वाच्या अभावामुळे निर्माण होणारे आजार : रातांधळेपणा, मुडदूस इत्यादी.

४. कुपोषाणामुळे होणारे आजार: रक्ताक्षय, पोटाचे रोग, क्षयरोग इत्यादी.

५. अंधश्रध्देमुळे होणारे आजार: शारिरीक मानसिक इत्यादी.

६. आशिक्षतपणामुळे होणारे परिणाम: बालविवाह, घटस्फोट, हुंडा इत्यादी.

आदिवासी स्त्रियांच्या आरोग्य विषयक समस्यांवर उपाय :-

१. विज्ञानाची मदत घेऊन प्रात्याक्षिक करने उपयुक्त ठरेल.

२. फिरते रुग्णालय, लसीकरण, सर्व प्रकारच्या आरोग्य सेवा उपलब्ध करने.

३. रोगाची कारने, रोगाचे प्रतिबंध उपचार या बाबत माहीती देने व प्रात्यक्षिकाद्वारे पटवून देने.

४. आरोग्य विषयक जाणिव जागृती झाल्यास मुळातच अनेक आरोग्य विषयक समस्या कमी करता येतील.

५. वेश्या व्यावसाय प्रतिबंध कायद्याचे ज्ञान देवून त्यांना वेश्या व्यावसायापासून दुर करने.

सुचना/शिफारशी :

१. आदिवासी स्त्रियांमध्ये शिक्षणाचा प्रसार झाला पाहीजे.

२. प्राथमिक आरोग्य केंद्र मोठ्या प्रमाणात आदिवासी विभागात निर्माण केले पाहीजे.

३. प्रस्तुतीगृह व बालसंगोपनग्राहाचा उपयोग करण्यास जागृती करणे.

४. लसीकरण करण्यासाठी जणजागृती करण्यात यावी.

५. आदिवासी, जनजागृती मोहीम राबविली पाहीजे.

६. आदिवासी स्त्रींयांना वेगवेगळ्या रोगांना चित्र फितीद्वारे, प्रात्यक्षिकांद्वारे पटवून दिले पाहीजे.

७. आदिवासी महिलांचे सामाजिक, शेक्षणिक, राजकीय, आर्थिक जिवनमान ऊंचावण्यासाठी शासन किंवा सरकारने प्रयत्न केले पाहीजे.

८. स्त्रियांना सकस आहाराचे महत्त्व पटवून देने गरजेचे आहे.

९. अंधश्रध्दा विरुध्दी जणजागृती करने गरजेचे आहे.

१०. स्थानिक बोली भोषेत औषधीचे महत्त्व पटवून दिले पाहीजे.

निष्कर्ष :

१. आदिवासी महिलांमध्ये अज्ञानाचे प्रमाण आधिक आहे.

२. आदिवासी महिलांचे शारीरिक शोषण होते.

३. अस्वच्छतेचा अभाव अधिक दिसुन येतो.

४. अशिक्षितपना व शिक्षाणाचा अभाव आहे.

५. अंधश्रध्देचा प्रभाव असल्यामुळे विविध आजारांना बळी पडावे लागते.

६. निसर्गाला देवता मानतात, पुजा, आर्चा करतात, मांत्रिकावर जादु टोना यावर विश्वास दिसुन येतो.

७. आदिवासी स्त्रियांना अपुज्या आहाराच्या अभावामुळे कुपोषणाला वळी पडावे लागत आहे.

८. औषध उपचार डॉक्टर या विषयी अज्ञान दिसुन येते.

९. सकस आहारविषयी अज्ञान.

समारोप :-

अशा प्रकारे वरिल विवेचनावरुन ग्रामीण आदिवासी स्त्रियांच्या आरोग्यांच्या समस्या-एक अध्ययन स्पष्ट करण्यात आले आहे. ग्रामीण आदिवासी स्त्रियांमध्ये आरोग्याच्या समस्या आढळून येतात. त्यांना अनेक आजारांना बळी पडावे लागते. आदिवासी स्त्रियांमध्ये अज्ञान, दारिद्र्य, निरक्षरता, अंधश्रध्दा, स्वच्छतेचा अभाव, यामुळे स्त्रिया ह्या अनेक रोगांना बळी पडतांना दिसून येतात. त्यांना शारिरीक, माणसिक, आजार होतात. आदिवासी स्त्रियांमध्ये जिवन सत्त्वाच्या अभावामुळे कुपोषाणाचे प्रमाण वाढत आहे. त्याचा परिणाम त्यांच्या बालकावर होताना दिसुन येत आहे. आदिवासी स्त्रियांना घरातील कामे व कंदमुळे गोळा करणे. डिंक जमा करने, पशुपालन करणे, मध गोळा करणे सरपन जमा करने इ. कामे करावी लागतात. त्यामुळे त्यांच्या आरोग्याच्या समस्या दिवसेन दिवस वाढत असतांना आपणास पहावयास मिळत आहेत. सांडपाणी, आणि शौचालये, इंधन, अन्न सुरक्षा आणि पोषणतत्त्व, इ. आरोग्यावरच्या समस्या म्हणता येईल. व व्यसनाधिनता, दिसुन येते तसेच त्यांच्या मध्ये सुधारणा घडवून आणण्यासाठी त्यांचे आरोग्य चांगले राहण्यासाठी राबविल्या जाणाज्या योजना, या विषय केंद्र सरकारने आरोग्य आणि कुंटुब कल्याण खाते, आदिवासी मंत्रालयाने याकडे लक्ष दिले पाहीजे.

संदर्भ ग्रंथ :

१. समाज आणि महिला- डॉ. निलम गोज्हे, प्रकाश अरुण जाखडे, -पुणे-४११०३८

२. भारत में सामाजिक समस्याएँ- डॉ. एम.एम. लवनिया एवं डॉ. श्रीमती गीताली परियार, प्रकाशक रिझव्र्ह पब्लिकेशन्स निपोलिया जयपुर वितरक विश्वाभारती पब्लिकेशन नई दिल्ली-११००२

३. आरोग्य आणि समाज- प्रा. पि.के. कुलकर्णी, डायमंड पब्लिकेशनस-पुणे

४. कुरुक्षेत्र- ग्रामीण विकास को समर्पित- नवंबर-२०१८

५. योजना- विकास समर्पित मासिक- फेब्रुवारी-२०१६

६. आदिवासी समाजाचे समाजशास्त्र- डॉ. प्रदिप आगलावे, श्री साईनाथ प्रकाशन/भगवाधर कॉम्प्लेक्स, धरमपेठ, नागपूर-१०

७. आदिवासी समाजाचे समाजशास्त्र- रा.ज. लोटे, प्रकाशन-पिंपळापुरे ॲन्ड कं. पब्लिशर्स, नागपूर